

Theorie en praktijk

Het portfolio kan leerlingen helpen om te reflecteren op hun eigen werk. Het geeft ze inzicht in wat ze leren en hoe ze dat doen. De leerling krijgt hierdoor meer grip op zijn eigen ontwikkeling en kan zich hier meer verantwoordelijk voor gaan voelen. Maar hoe bouw je het werken met portfolio op vanaf de kleutergroepen?

In dit eerste artikel laten Sandra de Koster, promovendus aan de Vrije Universiteit, en Barbara Nellestijn, nascholer bij De Activiteit, zien hoe het portfolio in de onderbouw ingezet kan worden. In Berichten in deze Zone wordt het onderzoek van Sandra de Koster naar het gebruik van het portfolio in de bovenbouw beschreven. In het tweede artikel beschrijft Lorien de Koning hoe het portfolio er bij haar op school in de bovenbouw uit ziet.

Het portfolio, ook voor de onderbouw!

SANDRA DE KOSTER EN BARBARA NELLESTIJN

Johan (groep 4) bladert door zijn portfolio en vertelt: "Dit is een tekst uit groep 3. Wat grappig, bij de tekst over mijn hond heeft de juf geschreven dat het toen voor het eerst gelukt was om goede zinnen te schrijven. Dat lukt me nu prima. Kijk maar naar deze tekst over de planeten. Maar nu merk ik dat ik het lastig vind om bij een verhaal een goed einde te schrijven. Ik schrijf meestal 'Einde', maar dat kan natuurlijk niet!"

Deze presentatie van Johan laat zien dat hij kan reflecteren op zijn werk. Dat gaat niet vanzelf. Dat moet je leren. Een manier om te leren reflecteren is het werken met een portfolio. Leerlingen kiezen bewust voor bepaalde activiteiten doordat ze inzicht

Fotografie Hanneke Verkleij

Fotografie Hanneke Verkleij

krijgen in hun eigen leerdoelen. Ze gaan snappen wat een activiteit hen persoonlijk oplevert.

Daarnaast kan het werken met portfolio de leerkracht, de leerling en zijn ouders een doorlopend beeld geven van de ontwikkeling die de leerling in een bepaalde periode heeft doorgemaakt. Leerkrachten kunnen het portfolio gebruiken bij oudergesprekken of leerlingen presenteren op gezette tijden hun portfolio aan hun ouders. Zo kan het portfolio uiteindelijk het rapport vervangen (Castelijns e.a., 2000, Verkleij e.a., 2002).

Hoe ziet het portfolio eruit?

Het portfolio is een representatieve verzameling van werk van de leerling, die de ontwikkelingsvorderingen in beeld brengt. Het laat niet alleen zien wat een kind al kan, maar geeft ook informatie over het proces dat tot dat resultaat heeft geleid. Het bestaat uit verschillende onderdelen. In de onderbouw kan het worden onderverdeeld in de vijf kernactiviteiten. In het portfolio zitten dan bijvoorbeeld tekeningen, teksten van kinderen, verslagen van groepswork, werktekeningen van constructies, spel- en gespreksprotocollen, opnames van gesprekken, of gefilmde activiteiten. Veel leerkrachten starten met het fotograferen van activiteiten: een mooi bouwspel of het spel aan de vertelafel. Samen met kinderen kun je dan gemakkelijk terugkijken op de activiteit en die gegevens opslaan in het portfolio (Castelijns e.a., 2000; Janssen-Vos e.a., 2007).

Vanaf de kleutergroepen kun je leerlingen al betrekken bij het opbouwen van hun portfolio. Laat zien welke producten je erin doet en waarom. Leg uit dat het erom gaat dat de tekening of foto laat zien wat het kind al goed kan en dat je het daarom wilt bewaren. Je zult zien hoe snel leerlingen met werk aan komen zetten wat er ook bij moet. En zo maak je ze er meteen

mee vertrouwd dat het goed is om na te denken over je eigen leerproces: wat kan ik al, waar ben ik trots op en wat vind ik nog lastig (Janssen-Vos e.a., 2007).

Maar hoe zorg je er nu voor dat leerlingen leren reflecteren op hun werk? De vier stappen die uitgewerkt zijn in de map *Mijn portfolio* (Verkleij e.a., 2002) kunnen daarbij helpen:

- Stap 1: Oriëntatie op toekomstige leerprocessen en doelen.
- Stap 2: Selectie van werk vanuit vastgestelde criteria.
- Stap 3: Schriftelijke reflectie op het gekozen werk door de leerling en de leerkracht.
- Stap 4: Presentatie van (delen) van het portfolio door de leerling.

Leerprocessen en doelen

Leerlingen kunnen alleen reflecteren op hun werk als ze weten waarop ze moeten reflecteren. En daarvoor is de eerste stap bedoeld. Bij het schrijven van een brief is het bijvoorbeeld van belang dat de brief een goede aanhef heeft en bestaat uit een duidelijke inleiding, middenstuk en slot. Hermien, leerkracht van groep 4, gaat met de leerlingen een brief aan de ouders schrijven om ze uit te nodigen voor het toneelstuk dat de groep geschreven heeft. Ze bespreekt vooraf met ze waar de brief aan moet voldoen. Naast de eerder genoemde punten is het ook van belang dat de tijd, plaats en datum van het toneelstuk erin staat. Deze doelen schrijft zij op het bord. De leerlingen maken hier ook aantekeningen van in hun portfolio. Na het schrijven van de brief gaan de leerlingen in tweetallen aan de hand van de opgestelde doelen hun teksten reviseren. De klad- en de netversie van de brief krijgen een plek in het portfolio.

Geschreven reflecties bij schrijfproducten van leerlingen in de onderbouw

Waarover schrijft de leerkracht?

a. *Hoe de tekst tot stand is gekomen:*

- de rol van het kind en van de leerkracht
- hoe het kind aan de tekst heeft gewerkt (bijvoorbeeld van eerste versie naar netversie)

b. *Welke ondersteuning de leerkracht heeft gegeven:*

- hele model van woord, zin of zinsdeel gegeven
- mondeling ondertitelen terwijl het kind schrijft
- bij teruglezen en reviseren

c. *Over het schrijfproduct zelf:*

- het type tekst en de bedoelingen
- de compositie: passende vorm, opbouw
- zinsopbouw, woordkeuze
- de schrijfwijze: spelling, interpunctie
- handschrift: lettervormen, vloeiendheid

Bron: www.horebpo.nl

Werken met portfolio helpt leerlingen om zicht te krijgen op leerprocessen en doelen. En dat start al in de kleutergroep. Je kunt bij het thema 'Wonen' bijvoorbeeld aangeven dat deze keer het bouwen van huizen centraal zal staan. Dat zullen alle leerlingen meerdere keren gaan doen. Er worden foto's van gemaakt waarvan sommige een plek krijgen in hun portfolio.

Selectie van werk

In groep 3 is het thema 'De post'. De leerlingen zijn naar een postsorteercentrum geweest en hebben een sorteermachine gezien. Sommige leerlingen hebben nu vragen over hoe zo'n machine werkt. Thera, de

leerkracht van groep 3, heeft een tekst hierover gevonden waaraan ze het werken met leesstrategieën wil verbinden. Voordat ze gaan lezen, lezen ze eerst de titel samen: *Sorteren*. Thera vraagt de leerlingen of ze kunnen voorspellen waar de tekst over gaat. Bram weet dat wel: "Over de post. Dat ze de brieven in die vakjes doen." Daarna lezen de leerlingen samen met Thera de tussenkopjes. Een kopje is *Met een machine*. Hierdoor leert Thera de leerlingen waar ze het antwoord op hun vraag kunnen vinden. Ook bij andere vragen gaat Thera op dezelfde manier een onbekende tekst te lijf.

Als leerlingen twee verschillende teksten hebben gelezen, roept Thera ze bij zich en laat ze de teksten zien die ze op die manier gelezen hebben. Ze vraagt: "Weten jullie nog dat we telkens de titels en de tussenkopjes gingen lezen? Zo konden we zien waar we het antwoord konden vinden. Bij welke tekst was dat heel goed gelukt?" De leerlingen kiezen een tekst uit waarin zij naar hun inzicht de leesstrategie van de titels en de tussenkopjes goed hebben toegepast en schrijven erbij hoe ze dat hebben aangepakt.

Zo kunnen jonge kinderen werk selecteren vanuit vastgestelde criteria. Gedurende het thema kunnen de leerlingen zelf werk verzamelen wat in hun portfolio een plek kan krijgen. Je voert vervolgens gesprekken met leerlingen waarin de selectie van stukken voor het portfolio aan de orde komt. De criteria kunnen dan bijvoorbeeld zijn een bouwwerk dat heel stevig stond of iets waar het kind trots op is. Daarnaast kies je zelf werk uit om de ontwikkeling van de leerling te laten zien. In een gesprek met de leerling licht je je keuze toe.

Schriftelijke reflectie

Na het kiezen van het werk gaat het bij de derde stap erom dat je de leerling uitnodigt zijn keuze te verantwoorden. In de onderbouw gebeurt dit in een één-op-één gesprek. Je schrijft op waarom het kind voor iets kiest of je schrijft het samen met de leerling. Leerlingwerk en het commentaar daarop van de leerling geven een beeld van zijn prestaties, maar ook van zijn achterliggende ideeën, interesses, wensen en voorkeuren. Je noteert ook zelf reflecties over het werk, bijvoorbeeld vanuit de observatiemodellen van Horeb (Castelijns e.a., 2000; Verkleij e.a., 2002).

Voor het reflecteren op spel kun je gebruik maken van een opname of foto's. In een groep 3 hebben de leerlingen bijvoorbeeld een verteltafel gemaakt van *Peter en de wolf*. Aan het eind van het thema spelen twee leerlingen het verhaal aan de verteltafel terwijl leerkracht Ester foto's maakt. Ester zet deze foto's vervolgens in een PowerPoint op de computer. De leerlingen spreken erbij in wat ze doen op de foto en reflecteren dus op hun eigen spel (WKC, 2005).

Fotografie Hanneke Verkleij

Presentatie

Leerlingen leren van en met elkaar. Dit komt ook tot uiting als leerlingen hun portfolio aan elkaar presenteren, de vierde stap. Je kunt leerlingen hierbij helpen door samen door het portfolio te bladeren. Daphne, leerkracht groep 1-2, doet dat als volgt: "Hé, wat heb jij veel foto's van bouwwerken in je map." "Ja," zegt Mike. "Kijk, die is van de kerk toen het kerst was." "Ja, dat klopt, toen heb jij een kerk gebouwd. Je vond dat wel lastig, weet je nog?" "Ja, de ramen waren moeilijk. Toen heeft Stijn me nog geholpen." "Ja, weet je nog hoe?" Daphne pakt een aantal blokken uit de bouwhoek. Mike pakt de blokken en zet ze op elkaar: "Zo deden we dat." "Oké," zegt Daphne, "jullie zetten twee blokken rechtop en een lang blok erover heen." Dan vraagt Daphne of hij dit ook aan de groep wil vertellen. Dat wil Mike wel. In de kring laat hij de foto's van de bouwactiviteiten zien en vertelt bij de foto van de kerk hoe hij dat gebouwd heeft en wat Stijn hem daar geleerd heeft. Daphne ondersteunt hem ook tijdens het vertellen met richtinggevende vragen en geeft hem het bouw materiaal om het voor te doen.

Horeb

Hoe verhoudt het portfolio zich tot Horeb? Het activiteitenboek, logboek en kinderdagboek houden hun waarde als plannings-, observatie- en registratiesysteem voor de leerkracht. Het portfolio komt hier dus in de eerste plaats naast, als een methode die de leerkracht in principe deelt met de leerling (of andersom!). Het portfolio wordt ook ieder jaar gedeeltelijk geleegd en aan de leerling mee naar huis gegeven, terwijl het kinderdagboek blijft. Het portfolio kan wel gezien worden als een verlengstuk van het kinderdagboek, waarbij het kinderdagboek specifiek voor de leerkracht is en het portfolio voor leerkracht én leerling.

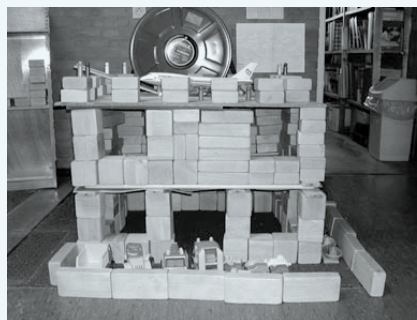
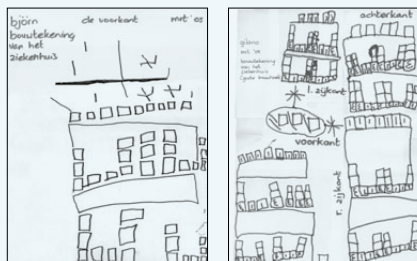
Door op deze manier te presenteren krijgt de leerling meer inzicht in zijn ontwikkeling, maar ook voor de andere leerlingen is hier veel te leren. Ze kunnen zich immers spiegelen aan het proces dat de ander heeft doorgemaakt.

Digitaal portfolio?

Het portfolio bestaat op veel scholen uit mappen die in de kast staan. Toch kan het ook digitaal worden gedaan. Het voorbeeld van de vertelafel van *Peter en de wolf* (groep 3) laat al zien hoe het kan. In de onderbouw is er tevens de mogelijkheid om in de digitale Horeb (www.horebpo.nl) een digitaal portfolio op te bouwen. Aan iedere kernactiviteit van elke leerling is een map toegevoegd waarin je bestanden kunt toevoegen, bijvoorbeeld een foto met een reflectie. De bestanden kun je een titel geven waarin je de datum noteert. Je kunt hierdoor bijvoorbeeld ge-

Voorbeeld portfolio: Reken-wiskundeactiviteiten groep 1-2

Commentaar van de leerkracht:
B en G maken bouwtekening van het gebouwde ziekenhuis. Ze gebruiken reken-wiskundetaal in hun ontdekkingen: twee kubussen zijn samen twee bouwstenen; twee paaltjes samen één bouwsteen. Stellen zich vragen bij schematiseren: hoe maak je getekende blokken passerend, hoe teken je een bouwplankje, hoe teken je de zij- en achterkanten van het bouwwerk. Vinden met mijn hulp oplossingen. B. teken alleen de voorkant. G. tekenet alle kanten en vraagt mij de woorden achterkant etc. er bij te schrijven. Ze gebruiken de pictogrammen voor de verdiepingen goed: bg (begane grond), ie verdieping en ze verdieping.

HOREB, VOORBEELDEN, REGISTRATIE

Bron: www.horeb-po.nl

makkelijk teksten van kinderen die op de computer gemaakt zijn (kladversie en netversie) of opnames van leesteksten toevoegen aan het portfolio voor lees-schrijfactiviteiten.

Door het werken met portfolio vanaf de kleutergroepen op te bouwen volgens bovenstaande stappen,

ontwikkelt de reflectievaardigheid van leerlingen. De leerlingen kunnen steeds duidelijker zelf aangeven welke doelen en leerprocessen voor hen relevant zijn. Zo zijn ze steeds meer zelf verantwoordelijk voor hun eigen leerproces. En dat is iets waar ze in hun verdere leven plezier van hebben.

Sandra de Koster is werkzaam als promovendus aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Barbara Nellestijn is werkzaam als onderwijsontwikkelaar en nascholer bij De Activiteit, landelijk centrum voor Ontwikkelingsgericht Onderwijs.

Bronnen

Castelijns, J. & Kenter, B. (2000). *Leren met portfolio's. Gebruiksmogelijkheden in het primair onderwijs*. Amersfoort: CPS.

Janssen-Vos, F. & Pompert B. (2007). *HOREB-PO. Handelingsgericht Observeren, Registreren en Evalueren van Basisontwikkeling. Handleiding*. Assen: Van Gorcum.

Verkleij H. & Pompert B. (2002). *Mijn portfolio. Werken met portfolio in de bovenbouw*. St. Maarten: Academie voor Ontwikkelingsgericht Onderwijs.

WKC (2005). *Werken met boeken in de onderbouw*. dvd.